

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Paul Oslington – “Doğal Teoloji Olarak Politik Ekonomi” Adlı Kitabın Tahlili Hasan Atik¹**Öz**

“Dünya tarihinin biçimleyici iki büyük aktörü, din ve ekonomi olagelmıştır”¹ sözü, ilginç bir şekilde Neoklasik iktisadın yani çağdaş iktisat öğretisinin kurucusu Alfred Marshall’a aittir. İlginçtir; çünkü çağdaş iktisadi teori ve söylemler teolojiji/dini görmezden gelmiştir. Ana akım iktisatçılar, iktisadın başlı başına bir bilim olması yolunda ilahiyatı ve ahlakı, iktisat ilminden atılması gereken yük olarak görmüş; ilahiyat ve iktisat arasındaki bağlam ve ayrılık noktaları için tartışmalar ve çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda Paul Oslington’un “Doğal Teoloji Olarak Politik Ekonomi” adlı eseri, ilahiyat ve iktisat arasındaki ilişkilerin tarih içerisinde nasıl şekillendiğini ele almaktadır. Yazar, bu eserde özel olarak 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında Britanya’da doğal teolojinin bir disiplin olarak politik ekonomiyi nasıl şekillendirdiğini ve ayrıca politik ekonominin gelişim seyrini göstermiştir. Yazar, doğal teolojinin 19. yüzyıl içerisinde politik ekonomiye doğru genişlediğini, bu genişlemenin doğal teolojiji yok ettiğini ve politik ekonominin teolojiden tamamen ayrıldığını dönemin düşünürleri üzerinden incelemiştir.

JEL Sınıflandırması: P40; Z12; P16

*Doğal Teoloji Olarak Politik Ekonomi
Smith, Malthus ve Takipçileri*

Yazar : Paul Oslington

Çeviri : Hayreddin Soykan

Yayın Tarihi : 02.02.2022

Orijinal Adı : Political Economy as
Natural Theology: Smith

ISBN : 9786257312646

Dil : TÜRKÇE

Sayfa Sayısı : 286

¹ Marmara Üniversitesi İktisat Tarihi Doktora Öğrencisi,

Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Enstitüsü Araştırmacısı

E-posta: hasanatik20@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1136-7177>

Atıf/Citation: Atik, H. (2022). Paul Oslington – “Doğal Teoloji Olarak Politik Ekonomi” Adlı Kitabın Tahlili, *Maruf İktisat İslam İktisadi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), s.62-69.

• Geliş/Received - 06.11.2022 • Kabul/Accepted - 16.12.2022

"Dünya tarihinin biçimleyici iki büyük aktörü, din ve ekonomi olagelmıştır" sözü, ilginç bir şekilde Neoklasik iktisadın yani çağdaş iktisat öğretisinin kurucusu Alfred Marshall'a aittir. İlginçtir; çünkü çağdaş iktisadi teori ve söylemler teolojii/dini görmezden gelmiştir. Ana akım iktisatçılar, iktisadın başlı başına bir bilim olması yolunda ilahiyatı ve ahlakı, iktisat ilminden çıkarılması gereken yük olarak görmüş; ilahiyat ve iktisat arasındaki bağlam ve ayrılık noktaları için tartışmalar ve çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu bağlamda Paul Oslington'un "Doğal Teoloji Olarak Politik Ekonomi" adlı eseri, ilahiyat ve iktisat arasındaki ilişkilerin tarih içerisinde nasıl şekillendiğini ele almaktadır. Yazar, bu eserde özel olarak 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında Britanya'da doğal teolojinin bir disiplin olarak politik ekonomiyi nasıl şekillendirdiğini ve ayrıca politik ekonominin gelişim seyrini göstermiştir. Ayrıca, doğal teolojinin 19. yüzyıl içerisinde politik ekonomiye doğru genişlediğini, bu genişlemenin doğal teolojii yok ettiğini ve politik ekonominin teolojiden tamamen ayrıldığını dönemin düşünürleri üzerinden incelemiştir.

Kitabın odak noktası, 19. yüzyıl Britanyasındaki filozof ve düşünürlerdir. Kitabın ele aldığı doğal teoloji bakış açısı; 17-19. yüzyıl ortalarına kadar Britanya'da entelektüel hayatın örgütleyici çerçevesini sunan Bilimsel Doğal Teoloji geleneğidir. Burada belirtilmesi gereken husus, Bilimsel Doğal Teoloji Geleneği'nin Tanrı'nın varlığını ispatlamakla ilgili olmayıp "vahye dayanan yaratılış" doktrininin ve "ilahi inayet" anlayışının sosyal düzen bağlamında ele alınması ilkesine dayandığıdır. Çünkü yazara göre politik ekonomiyi bir disiplin olarak şekillendiren şey, ilahi inayet ve kudret doktrindir. Oslington, kitabının "giriş" kısmında, yaptığı çalışmanın amacını, literatüre katkısını, literatürde nereye oturduğunu, neye hizmet ettiğini, yöntemini ifade etmektedir. Yazarın ifadeleriyle bu kitap;

"İhmal edilen teolojik unsurları disiplinin tarihine yeniden yazarak, politik ekonominin bir disiplin olarak oluşumunun anlaşılmasını derinleştirmeyi amaçlamaktadır. Teolojik bağlam ve etkileri vurgulaması bakımından, politik ekonominin oluşumunun alternatif tarihine katkıda bulunmakta (dır)..." (s. 15)

Yazar, iktisat ve ilahiyat arasındaki güçlü bağı açıklamak ve bu bağı kurmak konusunda tarih ilmini tarafsız bir ilim olarak görmekte ve tarihi bu alandaki yeni çalışmalar için önemli bir başlangıç noktası olarak konumlandırmaktadır. Ayrıca, tarihi temeller üzerinden bulmuş olduğu iktisat ve ilahiyat irtibatını, düşünürlerin problemleri ile ortaya koymaktadır. Doğal teolojinin ana sorularının, politik ekonomiyi doğru genişlediğini göstermektedir.

Yazar, doğal teoloji ile politik ekonomi arasındaki düşünürler üzerinden kurduğu ilişkiyi "teodise" anahtar kavramı ile somutlaştırmaktadır. Teodise kavramı kitabın başlarında "ilahi adalet" olarak zikredilmekte fakat ilerleyen bölümlerde "ahlakî ilke" olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada Hume, Bacon gibi düşünürlerin bulunduğu ilk dönem düşünürleri için teodise, teolojik bir bağlam içerisinde ele alınırken, erken modern dönemde ise toplumsal ve insanî bağlamda değerlendirilmiştir. Özellikle Adam Smith, Malthus, Ricardo gibi düşünürlerin toplumsal meselelerle ilgilenmesi ile birlikte "teodise" kavramı, teolojik ilkedен ziyade toplumsal problemlerin çözümünde kullanılan bir kavram haline geldiği dikkat çekmektedir. Paul Oslington için politik ekonominin ayrı bir bilim dalı olmasında "teodise" kavramının dönüşümü ön plandadır. Oslington'un bu görüşünü açıklamak için örnek vermek gerekirse; Oslington politik ekonominin ayrı bir bilim dalı olması konusunda "teoloji"yi dikkate alırken; Karl Polanyi ve Ayşe Buğra gibi isimler "toplum"u dikkate almışlardır. Hatta Ayşe Buğra, iktisadın felsefeden ayrılarak bağımsız bir disiplin haline gelişini ifade ederek Oslington'un tezini de kuvvet-

lendirmektedir. Karl Polanyi ise politik ekonominin geçirdiği dönüşümü toplumsal davranışlar üzerinden ele almıştır. Polanyi, “Aristotle Discovers the Economy” adlı makalesinde Aristo’nun tasnifi ile “geçimlik ticaret” ve “kâr amaçlı ticaret” ayrımının toplumu ve dolayısıyla ekonomiyi dönüştürdüğünü ifade etmiştir. “Büyük Dönüşüm” adlı eserinde ise, piyasanın genişlemesi ve -Hristiyanlıkta olduğu gibi- evrensellik iddiasıyla yeryüzünde yayılması düşüncesi ile ekonominin toplumdaki ayrıldığını aktarmaktadır. Polanyi, “Büyük Dönüşüm” eserinde, tıpkı Aristo’nun yaptığı tasnifin 19. yüzyıl versiyonunu oluşturmuş gibidir. İktisat, sosyal ilişkiler bütünü içinde ve ondan ayrılmayacak bir biçimde gömülüdür. Yani iktisat, toplumun bir parçasıdır. İktisadın metafizik yükten kurtarılıp ayrı bir disiplin olarak devam etmesi amacını taşıyan Joan Robinson’a göre ise, iktisat, teolojinin bir dalıdır ama sadece teolojinin bir dalı değildir. Feridun Yılmaz’ın iktisadın sosyal bilimler içerisindeki yerine dair tespitleri de önemlidir. Feridun Yılmaz, iktisadın sosyal bilimler içerisinde disiplinler sınırlarını en erken keskinleştiren ve meşruiyetini en erken kuran dal olduğunu ifade etmiştir. Bu durumu şu düşünce ile kuvvetlendirmektedir. Batı bilim tarihinde ifade edilen “birey”in tek başına, kesin hatlı bilimsel bir tip sunmadığına; ancak iktisadın bu “birey”i matematik dilde eylemini ifade edebilecek bir konuma olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu yüzden Batı’da, iktisadın taşıdığı felsefi yükten arındırılması gerektiği düşüncesi hakim olmuştur. Metin Sarfati’ye göre iktisat, Batı bilim tarihi içerisinde “birey”in yükselişi ile birlikte kendi alanını özerkleştirmiş ve sonra da diğer sosyal bilimlerden bağımsızlaşmıştır. Kısaca, iktisat ve bilimsel otorite birbirlerinin eksiklik ve zayıflıklarını kapatarak birbirlerini beslemiş ve kendi alanlarını sağlamlaştırmıştır.

Oslington, iktisadın kendi alanını oluşturması ve doğal teolojiden ayrılması durumunu “teodise” kavramının dönüşümü üzerinden açıklamaktadır. Teodise kavramı, politik ekonominin doğal teolojiden ayrılması yolunda önemli bir anahtar kavramdır. Düşünürler, toplumsal problemlerle başa çıkmak için “teodise” üretmişlerdir. Teodisenin üretildiği başlıca problemler, kitabın ana temaları olarak işlenmiştir. Kitap, Tanrı’nın iyiliği ve kudreti ile iktisadi ızdırıp ve kötülükleri uzlaştırma mücadelesinin teodiseleri ürettiğini gösterdiği gibi, politik ekonominin takip ettiği dönüşümü de açıklamaktadır. Düşünürlerin ele aldığı Tanrı’nın inayeti ve iyiliği, kötülük ve ızdırıp gibi kavramların dönüşümü, kitabın amacını ve seyrini de göstermektedir.

Çalışmada incelenen yazarların bulunduğu ortak nokta, “ilahi inayet” ve “ilahi kudret” altında “yaratılış”la desteklenen uyumlu bir toplumsal ve iktisadi düzen fikrini tartışmalarıdır. Bu sebeple teoloji unsurunun politik ekonominin oluşumunu anlamadaki önemi pekiştirilmektedir. Yazar, doğal teolojinin önemini, Adam Smith’in ilgisinin Isaac Newton’a ulaşması ile de vurgulamaktadır. Bu durum, sosyal bilimler içerisinde iktisadın, doğa kanunlarına ve fizik bilimine uyarlanmasını göstermesi bakımından önemlidir. Yani bu örnekle birlikte, daha önce de ifade edildiği gibi iktisat, bilimsellik kriterlerine en erken uyum sağlayan sosyal bilim dalıdır. Oslington, dönemin doğal teologlarının meselelerinin iktisadi meselelere nasıl yöneldiğini göstermektedir.

Oslington, 18. ve 19. yüzyıl Britanya’sındaki aydınların iktisadi düşüncelerinin arkasında yatan doğal teoloji ve din anlayışlarının iktisadi düşüncedeki etkilerini A. Smith ve Malthus takipçileri üzerinden ele almaktadır. Dönemin entelektüel tartışmaları bu iki düşünürün teoloji ve iktisat birikimi ile şekillenmiştir. Kitapta Adam Smith ve Robert Malthus’un teodiseleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmakta; bu sebeple İngiliz ve İskoç Aydınlanmasındaki düşünürlerin tartışmaları değerlendirilmektedir. Yazar, Adam Smith’i “Doğal Teolog” olarak anmakta, Malthus’un prensiplerini ise “Doğal Teoloji ve Politik Ekonominin Doğuşu” başlığı altında ele almaktadır. Bu iki düşünürün iki ayrı başlıkta ele alınmasının

BOOK REVIEW / KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

sebebi, politik ekonominin doğal teolojiye karşı nerede durduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu iki aktörün ayrı bir şekilde ifade edilmesi tutarlıdır, fakat etki bakımından ikisinin birlikte önemsenmesi dikkate değerdir. Zira Anthony Waterman'ın da belirttiği üzere Neoklasik iktisat olarak ifade edilen ana akım iktisat, Batı toplumunu birbirine bağlayan ve toplum üzerinde otorite kuran Hristiyan teolojisinin yerini almıştır. Oslington'un iktisadi düşünce tarihini değerlendirmesini farklı kılan şey, Adam Smith'i doğal teologlar arasında değerlendirmesi ve Malthus'u politik ekonominin doğuşu açısından ele almasıdır. Oslington, her ne kadar bu düşünceyi açıkça ifade etmemiş olsa da kitabın ana başlıkları ve içeriği açısından bu şekilde anlaşılabilir. Malthus, Oslington'a göre politik ekonomi ile doğal teoloji arasındaki gerginliği artıran tartışmalara sebep olmuştur. Oslington'un Malthus etrafında yaptığı çalışma bu düşünceyi oluştursa da Malthus'un doğal teoloji içerisinde değerlendirilebilecek yorumlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda politik ekonominin bağımsızlaşmasında Ricardo'nun etkisini zikreden ve Malthus'u da ahlak üzerinden değerlendiren yorumcular bulunmaktadır. Bütün yorum ve tartışmalara rağmen, genel olarak politik ekonomi, bir disiplin olarak Adam Smith ile başlatılmaktadır. Smith'in arkadaşı David Hume'a göre Smith'in Milletlerin Zenginliği eseri, "doğurduğu sonuçlar itibariyle o zamana kadar yazılan kitaplar arasında muhtemelen en önemlisi"dir. Bu eser, kaotik bir dünyada düzenin nasıl gerçekleşeceği sorununa açıklama getirmeye, toplumları zenginleştirecek olan doğal yasanın bulunmasına yönelik olmak itibariyle doğal teolojiden ayrılmaktadır. Gülten Kazgan'a göre ise politik ekonomi, Adam Smith'ten çok önce merkantilizm döneminde başlamıştır. Ona göre, "feodalitenin ideolojisini yansıtan Ortaçağ kilise öğretisinden sonra merkantilizm, toplum bilimlerinde Tanrıbilimden bağımsızlaşma aşamasını" oluşturmaktadır. Oslington, politik ekonomi düşüncesinin doğal teolojiyi dönüştürürken ayrı bir bilim olarak evrilişini Adam Smith ve Malthus ile başlatmaktadır.

Oslington, Adam Smith'in doğal teoloji ile bağlantılı okunması üzerine üç gerekçe sunmaktadır; görünmez el, teodise ve gelecek umudu. Adam Smith'in düşüncesinin oluşumunu detaylı bir şekilde işleyen yazar, Adam Smith'in "görünmez el" tasavvurunu Isaac Newton'un "ilahi faaliyet ve inayet" teorileri ile ilişkilendirmektedir. Smith, eserlerinde "görünmez el" kavramını çeşitli anlamlarda kullanmış olmakla birlikte bu kavramların ortak yanı, "düzen için ilahi el" ve "Tanrı'nın inayeti" olduğu yönündedir. "Görünmez El", Astronomi Tarihi kitabında "Tanrı'nın kainattaki faaliyeti ve kanunu"; Ahlakî Duygular Kuramı kitabında "şahsî çıkar ile toplumsal iyiliğin birlikte oluşan düzeni"; Milletlerin Zenginliği kitabında ise "ülkeler arasında ticari düzeni sağlayan faaliyet" olarak görülmektedir.

Doğal teolojinin politik ekonomi ile ilişkisini sorgulayan ve teodise üretmek konusunda önemli bir yere sahip olan bir diğer isim Malthus'tur. Malthus, dünyadaki kötülük ve ızdırap probleminde yönelik getirdiği cevap ile teodise üretmektedir. Malthus, dünyadaki hayatın başka bir hayat için imtihan olduğunu söyleyen Butler ve Paley'den ayrılarak; hayattaki asıl gayenin insan zihninin geliştirilmesi olduğunu ifade etmiştir. Malthus, insan zihninin başlangıçta durağan olduğunu ve gelişmek için bir dürtüye ihtiyaç olduğunu ileri sürmüştür. Malthus'a göre, zihni oluşturmak için hareket, hareket için de kötülük gereklidir. İktisadi ızdırap, gıda kaynaklarının sınırlılığı her ne kadar kötü olsa da Malthus'un görüşüne göre Tanrı'nın iyiliği ile uyum sağlamaktadır. Malthus'un bu teodisesi, nüfus teorisi ile birleşmiştir.

Smith'in şahsî çıkar ile toplumsal iyilik ve Malthus'un iktisadi ızdırap, kötülük ile insanın zihni gelişimi vurgusu, Tanrı inayeti ile uyum içindedir. Adam Smith'in "görünmez el" kavramı, teolojik bir anlamla ortaya çıkmakta ve kendi döneminde de o anlamı taşımaktadır. Bu kavram zamanla teolojik zemin örgüsünden kurtulmuştur. Ancak Malthus'un teodisesi çok tartışılmıştır ve nüfus teorisiyle bir-

likte teoloji anlayışına eleştiriler getirilmiştir. Malthus'un teodisesi, insanın ızdırabıdır; bu, toprağın üretkenliği ile insanın üremek için doğal arzusu arasındaki uyumsuzluktan doğan masum ızdıraptır. Ancak bu teodise, daha sonra revize edilmiştir. Malthus zamanında nüfus artışını kontrol etmek için evliliğin geciktirilmesi gibi ahlakî kısıtlamalar getirilmiştir. Malthus da buna dayanarak, ahlakî kısıtlamaya uymayanlara Tanrı'nın ceza vereceğini eklemiştir. Revize ettiği bu yeni teodisede, nüfus artışına sebep olanların Tanrı'nın sistemine kast etmesi sebebiyle cezalandırılacağı eklenmiştir. Görüldüğü gibi toplumsal ve iktisadî gerçeklik, teolojik yöntemlerle temellendirilmektedir.

Malthus'un nüfus teorisini, John Bird Sumner ve Malthus'un öğrencisi Thomas Chalmers geliştirmiştir. Bu yeni eleştiri ve eklemeler, doğal teolojinin konumunu ve politik ekonominin gelişimini göstermesi açısından önemlidir. Çünkü Sumner'in eklemeleri, nüfus teorisine ilişkin teolojik fikirlerden uzaklaşıp, teolojinin ikincil etkilerini ele almaktadır. Yazara göre de bu, teolojinin politik ekonominin gelişimini uyarmasına yönelik bir örnektir. Sumner'e göre, kıtlık, iş bölümünü teşvik etmekte ve dolayısıyla kıtlığın doğurduğu baskı ile servet ve zenginlik temin etmekte kamçılayıcı bir rol oynadığı ifade edilmektedir. Sumner, kıtlığın uluslar arasında iletişim ve değiş tokuş ürettiğini, sanat ve ilerleme sağladığını ve zenginlik doğurduğunu ifade etmektedir. Oysa Smith teodisesinin böyle bir tetikleyici kuvvete ihtiyacı yoktur ve iş bölümü piyasalar genişledikçe kendiliğinden gerçekleşir. Yazarın bu tespitleri, doğal teolojinin politik ekonomiyle arasının açıldığına işaret olarak görülmektedir. Malthus'un öğrencisi Chalmers'e göre ise, insanın nihai varış noktasının imtihan yeri olduğu ve dolayısıyla Tanrı'nın faaliyetinin ve bir gayesinin imtihandaki öğrencileri hazırlamak olduğu gibi insanın eğitilmesi fikri bulunmaktadır. Chalmers'in farklılığı, Tanrı'nın insan tabiatını yaratmadaki rolünü vurgulaması ve Tanrı'nın inayetini hükümet faaliyetlerinden ziyade piyasada görmesidir. Chalmers'in kıtlık ve doğum üzerinden geliştirilen problemlere çözüm getirdiği şey, halkın ekonomik bakımdan eğitilmesi olmuştur.

Yazara göre, ne Malthus ne JB Sumner ne de Chalmers, iktisadi ızdırıp ve teodise konusundaki açıklamalarında, kendilerinden önceki düşünürlerden daha başarılı olamamışlardır. Bu problemin çözümü de kendilerinden sonra gelen politik ekonomistlere kalmıştır. Bu durum, politik ekonominin ayrı bir bilim olmasını daha da ilerletmiştir.

Yazar, Smith ve Malthus'un fikirlerini tartıştığı önceki bölümlerden farklı olarak, yeni bölümde doğal teoloji ile politik ekonomi arasındaki gerginliği ve politik ekonomideki ilerlemeyi ele almaktadır. Malthus, bu gerginliği artıran tartışmaları sunması sebebiyle Adam Smith gibi tamamen ve sadece doğal teoloji içerisinde zikredilmemiş, sadece politik ekonominin oluşumundaki etkisi ile konu edinilmiştir. Bu bölümden itibaren "politik ekonominin kendine yeterliliği ve kendi sınırları dışına taşması" argümanına yönelik eleştiri ve çalışmalar dikkat çekmektedir. Bu bölümde Richard Whately, William Whewell, Nassau Senior, J. H. Newman gibi isimler yer almaktadır. Bu isimlerin hayatı ve iktisadi görüşlerini vermek, maksadı aşacağı için doğal teoloji ile politik ekonomi arasındaki irtibata değinmek gerekmektedir. Bu bağlamda Newman'ın Senior'a yönelik yazısından yapılacak alıntı, kitaptan alınmak istenen mesajı verecek niteliktedir;

"Servet, servet arayışına bağlıdır; eğitim servete bağlıdır; bilgi eğitime bağlıdır; Din de bilgiye bağlıdır; dolayısıyla din, servet arayışına bağlıdır."(s. 159)

Yazara göre, Newman'ın burada göstermek istediği şey; Senior'un serveti teşvik edici olarak politik ekonominin ahlaki bir niteliği olduğu argümanınının, politik ekonominin gerçek sınırlarını aşıp, ahlak

BOOK REVIEW / KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

ve teoloji alanlarına taşmasıdır. Senior, servet peşinde koşmayı olumlu bir şey olarak değerlendirmekte ve politik ekonomiyi ahlaki bir bilim olarak değerlendirmektedir. Newman ise Senior'un bu yorumunu problemli görmektedir. Çünkü, hakikatten bahsedilmesine rağmen bunun hakikatin tamamı olmamasıdır. Newman politik ekonomi alanındaki hakikatin geniş ve bütünlüklü bir hakikat olduğu yönündeki zannını eleştirmektedir. Çünkü bir alandaki hakikatin "doğrulanmaları, tamamlanmaları ve düzeltilmeleri için, yine hakikat olarak kabul edilen başka hakikatlerle onların çıkarımlarının karşılaştırılmasının şart olması" gerekir. (s. 160) Zira "teolojiye aldırış etmeden, aşırı, savurgan, yıkıcı bir biçimde doğruluğu iddia edilirse bu doğrunun devasa bir balona dönüşüp patlaması kaçınılmazdır." (s. 160) Nitekim bu balon (politik ekonomi) şişirilerek (teolojiden uzaklaştırılarak) patlatılmıştır.

Whately'nin politik ekonomi ile teoloji arasındaki ilişkiye dair ifadeleri de iki ayrımı açıklamak konusunda önemlidir. O dönemde politik ekonomi, dine düşman olarak görülmekte ve Jeremy Bentham ile James Mill tarafından kendi ateist reform programlarını desteklemek için kullanılmaktadır. Yazarın tespitlerine göre Whately'nin bu dönemdeki her bir bilim alanını diğerinin gayrimeşru tecavüzünden uzak tutup izole etmesi tek başına gerçekleştirdiği bir başarı olmuştur. Whately'e göre politik ekonomi, temeli gözlem ve şuurdan çıkarılan bir kısım genel önermedir.

William Whewell ise iktisatçılar arasında matematiksel iktisada erken dönemde katkı yapan bir isimdir. Teodise sorununa çözüm üretmeye çalışmış, iktisat yazıları Britanya doğal teoloji arka planına sahip bilimsel projenin parçaları olarak dikkate alınmıştır. Whewell, politik ekonomi için doğal teoloji çerçevesinin akla yatkınlığını eleştirmiş ve 19. yüzyılın ortalarında bu iki bilim dalının (politik ekonomi ve doğal teoloji) ayrılmasını sağlamıştır. Whewell, çağdaş bilimi, teolojiyle uzlaştırmaya çalıştığı bir dizi vaaz vermiş olmasına rağmen bunda başarılı olamamıştır. Whewell, o zamanki politik ekonomi biçimlerinin Hristiyan teolojisiyle uzlaştıramayacağını ve politik ekonominin teolojik olarak çerçevelenmiş tümevarım yöntemlerine yönlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Whewell'in teoloji ve politik ekonomi ile ilgili yöntem tartışmaları hakkındaki yorumu, Tanrı'nın sosyal dünyayı idare şekliyle fiziki dünyayı idare şeklini birbirinden ayrılmasına yol açmış olabilir. Yazar, bu konuda oldukça ayrıntılı bir şekilde Whewell'in vaazlarını kritik etmektedir. Whewell'in yöntem tartışmalarının yanı sıra konumuz itibarıyla önemli olan kısmı ele almak gerekir.

Whewell'in politik ekonomi açısından eleştirileri, Malthus'un teodisesi ve Ricardo'nun rant teorisi üzerinden ilerlemektedir. Whewell, Ricardo'nun görüşlerindeki sosyal çatışmaya yönelik çok genel imaların Britanya halkı için ilahi inayetin tedarik edici olacağı fikrinin yeterliliği üzerine yapılan olumsuz yorumların farkındadır. Whewell'in matematiğe başvurma sebebi de Ricardo'nun teorisi sebebiyle olmuştur. Whewell, Ricardo ve Malthus'un ilk çalışmalarına da karşı çıkarak, çağdaş bilim olarak politik ekonomi alanındaki yeni görüşlerin de ahlaki ve teolojik olduğunu vurgulamıştır.

Whewell'in Ricardocu politik ekonomi ile Malthus'un nüfus teorisi hakkındaki görüşleri, teoloji, politik ekonomi ve bilim açısından önemlidir. Yazarın tespitlerine göre Whewell'in düşüncesi, henüz olgunlaşmamış çıkarımlar yapmanın bilim ve inancı baltaladığı şeklindedir. Whewell'e göre olgunlaşmamış çıkarımlarda tehlikeli olan şey, hem Ricardo'nun rant teorisini hem de Malthus'un nüfus teorisini doğanın bereketini hafife alıp sosyal sınıflar arasındaki çatışmanın şiddetini abartması ve doğal teolog bilim insanlarının diğer alanlarda akla yatkın teodiseler inşa etmelerine imkan sağlayan delil çeşitlerini üretmekte başarısız olmasıdır.

Teoloji, Whewell ve Whately'nin politik ekonomisinin metodunu ve muhtevasını etkilemiştir. Yazarın tartışmalarına göre; Whately, kötülük problemini (teodise) çözülemeyen olarak görmüş, Whewell ise kötülük problemini diğer bilimlerle birlikte çözmekte daha umutlu davranarak hareket etmiştir. Whewell'in politik ekonomiyi teoloji ile uzlaştırma amaçlı denemesi yazara göre başarısız kalmıştır. Bu durum, doğal teolojinin bitişini de hazırlamıştır. Yazara göre doğal teolojinin bitışı ile birlikte politik ekonominin doğal teolojiden ayrılışını açıklayan belli başlıklar vardır;

1. Kilise ve Akademi Siyaseti
2. İktisadın Bir Bilim Olarak Olgunlaşması
3. Sekülerleşme

Yukarıdaki başlıklar, ilgili dönemde politik ekonominin ayrı bir bilim dalı olmasında ve doğal teolojinin önemini yitirmiş olmasında etkindir. Bu konuda iktisat felsefesi alanında çeşitli yorum ve görüşler tartışılmıştır. İktisadın bir ilim olma yolunda ilerleyebileceği ümidini taşıyan Joan Robinson, ahlak probleminin hiçbir zaman çözümlenemeyecek bir anlaşmazlık konusu olduğunu ve bu sebeple iktisadın, metafiziğin çürümüş kalıntıları altında kalmaması gerektiğini ifade etmiştir. Oslington'un bu konudaki düşüncesi, yani doğal teoloji ile iktisat arasında kurduğu ilişkide geleceğe yönelik öngörü ve teklifleri ilerleyen kısımlarda açıklanacaktır. Ancak öncelikle yazarın, doğal teolojinin çöküşüne dair bulgularını aktarmak gerekir. Yazar, doğal teolojinin çöküşünü açıklamak için önemli faktörlere değinmektedir;

1. David Hume, doğal teolojinin merkezi tasarım argümanı olan Paley'in tasarım argümanını ciddi biçimde eleştirmiştir.
2. Darwin'in Türlerin Kökeni adlı eseri ile birlikte doğal seleksiyon yoluyla evrim teorisinin Hristiyanlıkla uyumsuzluğunu da etkili görmektedir. Fakat yazar, bunun ikna edici ve bir anda gerçekleşen bir şey olmadığını iddia eder.
3. Bilimin artan profesyonelleşmesi; uzmanlaşmaların arttıkça bilim ile doğal teoloji arasındaki bağın da kopması ve doğal teolojinin gereksiz hale gelmesi durumudur. Doğal teolojinin temelini bozan şey, sadece yerleşik Anglikan kilisesi dışından kaynaklanan muhalefet değil, aynı zamanda Oxford hareketinden sonra kilisenin de kendi içine dönmesi ve bilim alanında geniş çaplı projelerle eskisi kadar ilgilenmemesi söz konusudur.
4. Doğal teolojinin kendi kendini tahrip ettiği görülmektedir. 19. yüzyıl Britanyası'nda doğal teolojiden Tanrı'nın varlığını ve iyiliğini göstermesi beklenmiş ve doğal teoloji bu konuda yetersiz kalmıştır. Bilimsel doğal teolojinin, Tanrı'nın varlığının ve iyiliğinin akli bir ispatı olarak yanlış yorumlanması, teolojinin kırılabilirliğini beraberinde getirmiştir. Ayrıca doğal teolojinin ekonomik ızdırapla baş edememesi yani yeterli teodise sağlayamaması da söz konusudur. Doğal teolojinin politik ekonomi gibi bir bilimde yararsızlaşması, daha geniş çerçevede diğer bilimlerde verimsizliğini de pekiştirmiştir.

Doğal teolojinin bitışı ile ilgili başlıklar ve politik ekonominin doğal teolojiden ayrılmasını açıklamakta kullanılan faktörler birlikte değerlendirildiğinde birbiriyle ilişkili olduğu görülecektir. Yazarın da tezi; "doğal teolojinin ölümünün, politik ekonomiyi, kendisini teolojiyle bütünleştiren çerçeveden mahrum bıraktığı ve bu bütünleştirici çerçeve kaybının da iktisadın ilahiyattan ayrılması demek olduğudur" (s. 229) şeklindedir.

Ele alınan bu kitap, politik ekonominin, Britanya'da 18. ve 19. yüzyılların başında daha büyük bir doğal teoloji çerçevesine gömüldüğünü ve oradan beslendiğini iddia etmektedir. Ancak zamanla ilahiyatın sahip olduğu kültürel gücün artık kalmadığı ve dolayısıyla iktisadın ilahiyattan koptuğu görülmektedir. İktisat ve ilahiyat yollarını bu şekilde ayırmıştır. Yazarın bu iddiasının tarihî ve teolojik olarak bulguları ifade edilmiştir.

Oslington, bu eserinde doğal teolojik politik ekonominin kurtuluşu için çeşitli varsayımlarda bulunmaktadır. Öncelikle doğal teoloji ile politik ekonomi arasındaki ilişkiyi yeterli değerlendiremeyen düşünürlerin eleştirilerine cevap vermekte ve gelecekteki iktisadi düşünce varsayımlarında bulunmaktadır. Tasarım argümanının Paley versiyonunun, doğal teolojinin tek versiyonu olmadığını da ifade ederek bu konudaki yargıları çürütmektedir. Buna ek olarak Darwin'in Türlerin Kökeni eserinden sonra doğal teolojik politik ekonominin evrimci düşünceyle bağlantı kurmasının doğal teolojinin kurtuluşu için önemli olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca iktisat ve ilahiyatın çağdaş bir ilişkisi için yazarın öne sürdüğü çerçeveler bulunmaktadır. Ayrıca bazı bilim ve ilahiyat çevrelerinin doğal teolojiye olan ilgisinde canlanma gördüğünü iddia etmektedir. Yazara göre iktisat ve ilahiyat arasındaki ilişkide yenilenmenin hangi çevrelerde olacağına yönelik tespitleri şu şekildedir;

Yazar, Post-Darwinci evrimci bir doğal teolojinin iktisat ile ilişkisi bakımından verimli olunacağını varsaymaktadır. Ayrıca doğal hukuk, teoloji ve ahlak gibi diğer disiplinler arasında bir köprüünün tekrar kurulabileceğini ifade etmektedir. "Reformcu gelenekte ortak lütuf doktrini"nin iktisat ve ilahiyat için umut verici ve bütünleştirici çerçeveyi sağladığını iddia etmektedir. Çeşitli Ortodoks yazarlarının "ilahî hikmet doktrini"nin iktisat ve ilahiyat için bütünleştirici çerçeve sunduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda bu doktrinde piyasa ekonomisinin teolojik anlamını araştırma potansiyeli bulunmaktadır. Ayrıca yazarın "pnömatooloji" olarak adlandırdığı "Kutsal Ruh'un işleyişi" anlayışı, iktisat ve ilahiyat için verimli bütünleştirici teolojik temadır. Bu açıdan ekonomik ve toplumsal problemlere verilecek inançlı ve verimli cevaplar, kişilerde somut bir hal alacak ve bu sayede problemlerin çözümü, bağlamına göre değişecektir. Bu düşüncelerle yazar, iktisat ve ilahiyat entegrasyonun, insanlarda, kurumlarda ve siyasi bağlamlarda gerçekleştiğini düşünerek tekliflerin dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir. (s. 231-235)

Kaynakça

Paul Oslington, Doğal Teoloji Olarak Politik Ekonomi Smith, Malthus ve Takipçileri, Çeviri: Hayreddin Soykan, alBaraka Yayınları, 2022, s. 218.